



Högbonden [Y 25]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 25

Namn: Högbonden

Kommun: Kramfors

Socken: Nordingrå

Huvudsaklig karaktärstyp:

Kommunikationsanläggning fyrplats med en av landets högst belägna fyrar.

Andra karaktärstyper: -

Utbredning och landskap: Riksintresset omfattar hela ön Högbonden som ihop med intilliggande ön Höglosmen och Guldgrundet utgör den yttersta delen av skärgården utanför Bönhamn i Världsarvet Höga kusten. Fyrplatsen är placerad intill öns högsta punkt på dess branta östsida mot havet.



Dagens värdetext beslutad av RAÄ 1996:

Motivering:

Kommunikationsmiljö, fyrplats med en av landets högst belägna fyrar.

Uttryck för riksintresset:

Till anläggningen, uppförd 1906-09, hör fyrtorn och fyrvaktarbostäder med uthus. Läget, siktlinjerna.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Kommunikationsmiljö Område som speglar kommunikationernas successiva utveckling eller utvecklingsnivå vid en viss tid, med såväl tekniska anläggningar som det system av "service" som funnits längs med dem under alla tider, alltifrån prickar, fyrar och milstolpar till krogar och värdshus, samt utmed dem ibland förekommande manifestationer av rikedom, makt, inflytande, socialt ansvar o.s.v i synliga tecken.

Riksintressets värden:

- Fyrplats, där den särpräglade lokaliseringen och dramatiska siluetten gjort den till ett av de mest kända landmärkena för världsarvet Höga kusten
- Karaktäristisk bebyggelse med fyrtorn och intilliggande fyrvaktarbostad.
- Fria siktlinjer 180° ut mot öppet hav.
- En plats som har haft stor betydelse för sjöfarten i Norra Bottenhavet.

Högbonden är en fyrplats som under ledning av Lotsstyrelsen byggdes mellan åren 1907-1909 för att underlätta för den ökande sjötrafiken under förra seklet. Fyren servades av fyrpersonal som tillsammans med sina respektive familjer bodde och verkade på platsen.

Fyrplatsens bebyggelse är kopplad till funktion och har sin naturliga placering i landskapet exponerad mot havet. Fyren och den anslutande fyrvaktarbostaden placerades ytterst på klippkanten för synlighetens skull. In emot ön ligger uthusen inneslutande en gårdsplan som fungerade som en skyddad miljö för mindre trädgårdsland, planterade träd och buskar. Hamnen, den gamla linbanan med tillhörande maskinhus, de kallmurade vägbankarna, stigar och trappor sammanbinder alla funktioner på ön.

Fyrplatsens utsatta läge i landskapet – sammantaget med byggnaderna, kommunikationsanläggningarna, deras olika funktioner och placering – berättar om hur platsen användes för både arbete och boende. Läget berättar också om hur det dagliga livet för fyrpersonalen och deras familjer såg ut i en relativt otillgänglig miljö som under stora delar av året var isolerat från det resterande samhället både geografiskt och socialt.

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Riksintresset omfattar hela ön Högbonden som ligger utanför Bönhamn I Höga kusten. Öns läge i den yttersta skärgården, höjden samt dess branta profil mot havet förklarar varför fyren/fyrplatsen lokaliserades här. Karaktäristiskt är placeringen av den vita putsade fyren och bostadshuset på högsta läget på öns branta östsida, den isolerade och i övrigt oexploaterade miljön, och bebyggelsens enhetliga färgsättning.

Fyrplatsens byggnader och kommunikationsanläggningar

Fyrtornet

Högbondens fyrtorn står på en brant klippa som sträcker sig 61 meter över havet. Det vita, släta betongtornet är 14 m högt och får sin lyspunkt på 75 meter över havet. Tornet avslutas med en krenelerad kant under den toppiga lanterninen. Lanterninen tillverkades på Eriksbergs mekaniska verkstad i Göteborg. Fyrens ritningar togs fram av fyringenjörskontoret.

Fram till 1940-talet drevs fyrlyuset av fotogen, ett så kallat fotogenglödljus. Fotogenet förvarades i 180 litersfat i bostadshusets källare. 1943 byttes fyrmekaniken om till Dalénljus. En epokgörande uppfinning av den kände svenske ingenjören Gustaf Dalén. Ljuset drevs av en blandning av acetylgas och luft som styrde förbränningen (lågan) Fyrlyuset blev med denna uppfinning även mer vitt och intensivt och lämpade sig väl för fyrar. Gasen krävde inte samma tillsyn som fotogenglödljuset och personalen kunde minska med en person. (kvar blev fyrmästaren och fyrvaktaren) som tidigare förvarades gasflaskorna i källarvåningen. Det dröjde ända till 1961 innan fyren elektrifierades.

Bostadshuset

Bostadshuset är även det byggt utifrån ritningar från fyringenjörskontoret. De nedersta våningarna i sten och tegel och över- och vindsvåning är i trä. Källarvåningen i murad natursten med välvda fönsteröppningar i gult och rött tegel ger ett särpräglat intryck. Bottenvåningen har mot havet och sydvästra gaveln en putsad ljus fasad för att kunna synas på långt håll, medan de översta våningarna är faluröd med vita fönster, fönsteromfattningar och knutar. Huset byggdes för att inrymma tjänstebostäder för fyrmästare, fyrvaktare och fyrbiträde och deras familjer. I källaren förvarades fotogen och andra förnödenheter. Här låg också de gemensamma tvätt- och bagarstugan. Boendet var hierarkiskt med fyrbiträdet i bottenvåningen och fyrvaktaren och fyrmästaren i övervåningen. Vindsvåningen användes bland annat som kontor och ett kort tag som skolsal och lärarinnebostad.

Uthus och trädgård

När byggnaderna stod färdiga och fyren var redo att tändas, blev fyrpersonalens första uppgift att dika ut den myr som låg framför husen. I slutet av utdikningen anlades en liten cementerad brunn, för att ta vara på myrvattnet. Färskvattentillgången var redan vid anläggandet ett stort problem. Gårdsplanen iordningställdes och under de kommande åren såddes gräs och mindre trädgårdsland anlades. En fyrvaktarhustru som kom från Gräsö i Roslagen, tog 1928 med sig en oxel och en vit rosenbuske som planterades i trädgården. De finns ännu kvar.

Kring gårdsplanen uppfördes en dasslänga samt vedbod. Av överblivet byggnadsmaterial byggdes ett uthus för att inrymma en verkstad och få plats med höns och gris.

Uthusbyggnaderna är fortfarande i bruk och har delvis byggts om till café/restaurang. De är enkla långsmala, faluröda träbyggnader och har ingångarna in mot gården och inramar delvis den öppna gårdsplanen. En tillbyggd öppen veranda finns i anslutning till caféet. På gårdsplanen står också ett mindre pumphus, där den elektriska vattenpumpen finns. Dasslängan har moderniserats och mulltoiletter har installerats för att förenkla den besvärliga dasstunnehandlingen.

Linbanor

Den gamla linbanan som byggdes för att transportera upp byggnadsmaterialet finns fortfarande kvar och fungerar men används mer sporadiskt. Den går mellan den steniga stranden nere vid Klubbviken och fyrmiljön. Linbanan är uppbyggd på åtta bockpar i trä som bär upp vajersystemet mellan sig. En större trälåda upphängd på kättingkedjor utgör linbanans transportkorg. På toppen finns maskinhuset där drivmotorn står. Maskinhuset är byggt i trä med rödmålad panel som de andra byggnaderna. Nere på klubben, där linbanan börjar, finns en förrådsbyggnad från fyrplatsens anläggande. Den har brukats som sjöbod av fyrfamiljerna.

Behovet av en ny linbana ökade genom åren. Vandrarhemmets behov av varor och material för skötseln av området har kontinuerligt ökat och den naturliga anföringsplatsen för transport- och turistbåtar har alltid varit vid kajen i Getviken.

2008 uppfördes en ny linbana (i metall) som utgår från hamnen i Getviken upp till en plats norr om gamla maskinhuset. Där finns även ett grönmålat maskinhus i trä.

Trappor/spänger/gångbanor/information

Från hamnen nere i Getviken leder en stig upp till fyrplatsen.

Mellan Klubbudden och fyrplatsen löper invid linbanan en gångväg, som anlades när fyrplatsen bebyggdes. I vissa passager finns mindre trappor och spänger. Över djupa sänkor och skrevor finns välgjorda, kallmurade vägbankar. Stigen avslutas vid toppen av den branta långtrappan. Uppe vid fyrmiljön finns ytterligare spänger och avsatser i trä samt några cementerade gångar. På flera platser finns vägvisare med pilar till de olika slutmålen.

Nere i källarplanet finns en utställning med text, bilder och föremål som berättar om platsen och människorna som bott och verkat på platsen. I och längs stigarna finns också ett flertal informationsskyltar som både berättar om naturreservatet samt om fyrmiljön.

Hamn

Avsaknaden av en bra hamn har varit ett stort problem för folket på Högbonden, då som nu. Det utsatta läget och de stora djupa kring öns stränder gör sjöhävningen extremt stor när det blåser upp.

Den steniga stranden nere på Klubbudden har alltid varit svår att använda. Bryggan som byggdes inför lossningen av byggnadsmaterialet till fyren användes fram till 1909 då en sydväststorm förstörde både brygga och landfästen. Efter flera försök att göra en brygga som kunde klara höststormarna, gav fyrpersonalen till slut upp. Det utsatta läget tillsammans med klapperstenen gör att bryggor och kistor inte håller. När drivmedlet till fyren levererades två gånger om året, fick fartygen ankra väster om Klubbudden. Fat och gasflaskor roddes in till stranden för vidaretransport upp med linbanan till fyrplatsen.

Det anlades tidigt en träbrygga i en bergsskrevna nere i Getviken. Den kompletterades med dävertar (lyftanordning) för att kunna hissa upp fyrfolkets båtar. Träbryggan och de upphissade båtarna förstördes i omgångar i de hårda höststormarna. Lotsverket lät då gjuta en betongkaj. Denna utvidgades mot norr under 1980-tal och förlängdes 2008 för den nya linbanan som utgår härifrån. Ovanför kajen finns en väntkur som byggts någon gång under 1960-talet.

Spaningstorn

Uppe på bergets topp, på öns högsta punkt står ett militärt spaningstorn. Det uppfördes troligen under 1950-talet av försvarsmakten.

Försörjning

På grund av att isarna inte bar säsongvis, kunde fyrfamiljerna bli helt isolerade ute på ön. Det tvingade dem att vara så självförsörjande som möjligt. En hushållsgris och höns kunde hållas på ön, men ingen ko. Mjölk köptes från Näsviken och spannmål och andra förnödenheter köptes från handlaren i Bönhamn. Försök gjordes med att odla grönsaker, något som inte föll så väl ut. Potatisland fanns på grannön Höglosmen.

Fisket och framförallt strömmingsfisket har i långa tider varit bra kring Högbonden. Rättigheten för fyrfolkets husbehovsfiske var inte självklar och löstes efter en långdragen process med de lokala fiskarna. Nere på Klubbudden har tidigare en gistvall legat. Den användes av fyrfamiljerna för att torka näten på. Gistgården är borta med de många gistgårdsrösena påminner om att fisket var ett betydelsefullt tillskott i ekonomin.

Förutom fisket kompletterades hushållet med sjöfågeljakt, insamling av sjöfågelägg samt bär-och svamplockning.

Människorna

Fyren sköttes av en fyrmästare en fyrvaktare och ett fyrbiträde. Alla med sina familjer boende på fyrplatsen. Som mest bodde här 21 personer. Arbetet och tillvaron var strikt styrd enligt rådande hierarki. Fyrmästaren var högst i rangordning och hade flertalet av de administrativa uppgifterna. De två andra delade på underhållsarbetet och vaktpassen. Rangordningen avgjorde också var i bostadshuset familjerna bodde. Fyrmästarens familj bodde i den största lägenheten på två rum och kök på entréplanet med de flesta fönstren mot havet. I ett rum och kök till vänster fanns fyrvaktarfamiljen. Fyrvaktarbiträdets familj hade ett rum och kök en trappa ner.

Kvinnornas tid fylldes av hushållsarbete. Uppgifterna var besvärliga på grund av öns topografi och den ständiga bristen på dugligt vatten. Från början fanns bara det usla myrvattnet samt det regnvatten som samlades upp i särskilda cisterner. Inte förrän 1944 borrades en brunn. Den nya brunnen var 139 m djup så det var ett tungt arbete att pumpa upp vattnet vilket i praktiken betydde att de var lika beroende av regnvatten/myrvatten som tidigare. Först 1961, två år före avbemanningen fick ön elektricitet och en el-pump installerades. Tvätten var kvinnogöra. Under sommarhalvåret tvättades all smutstvätt för hand i en stor gryta nere vid den så kallade Lillsjön nere på Klubbudden. Alla inköpsresor till fastlandet och övrig kommunikation sköttes av männen. Det innebar att sommarens semesterveckor var det enda tillfället de kunde åka ifrån ön.

Fyrfamiljerna var barnrika. Under fyrplatsens första decennium när barnaskaran var som störst med nio barn, beslutade Lotsverket att hålla en Lotsbarnsskola på ön. En lärarinna anställdes och delar av vindsvåningen användes som skolsal samt bostad åt henne. Lösningen var nog inte helt okej, för under de år som skolan fanns byttes lärarinnan ut tre gånger. Efter att en barnrik familj lämnat ön, drogs skolan in och barnen fick i stället gå på skolor på fastlandet. Det innebar också att de fick bli inackorderade hos någon familj i skolornas närhet. Under lov och helgdagar hämtades barnen, om vädret tillät, ut till ön till sina föräldrar.

Det finns flera berättelser om hur svårt det var att vara barn på ön. Gårdsplanen var ingen lekplats, där de störde eller trampade ner gräset. Berget var för farligt så de hänvisades ner till Klubbuddens steniga strand där de vuxna kunde ha uppsikt över dem från husen. Nattmörkret gjorde dassbesöken till skräckupplevelser och kylan under vintrarna gjorde att skorna frös fast i väggar och golv. Flera är de berättelser som visar att den isolerade och inrutade tillvaron på ön tärde på relationerna familjerna emellan. Minst hänsyn togs till kvinnornas och barnens behov.

Fyrplatsen i dag

När fyren elektrifierades 1963, blev det också sista året som Högbonden var bemannad. Fyren stod under tillsyn av Sjöfartsverket genom en tillsyningsman men bostadshuset fick stå oanvänt och förföll under flera decennier. Under början av 1980-talet startades arbetet med att etablera Höga kusten till ett besöksmål av världsklass. Högbonden rustades upp för att användas som vandrarhem till framtida fri-luftsturister. Renoveringsarbetet gjordes gemensamt mellan Länsstyrelsen, den regionala turistorganisationen och kommunen. Sjöfartsverket rustade/målade tornet vitt. 1987 öppnades vandrarhemmet och har genom åren drivits av olika entreprenörer. Lika viktig som driften av vandrarhemmet har sjötransporten till och från Högbonden varit av största betydelse. Skötseln av byggnader, mark och övrigt underhåll sker genom länsstyrelsens försorg.

För att det fortsatt ska kunna gå att avläsa riksintressets värden är det viktigt att värna om den övergripande strukturen med fyrtornet, bostadshuset och uthusens placering kring den öppna ytan, fyrplatsens gårdstun.

Användningen av byggnaderna har förändrats sedan de uppfördes. Bostadshuset har blivit vandrarhem och uthuslängan har byggts om och till med kök och café med en veranda. Dasslängan har under åren uppdaterats till mulltoaletter för att förenkla det trista arbetet med att forsla dasstunnor från ön. Maskinhuset till gamla linbanan inrymmer fortfarande en fungerande motor, men används sällan sen den nya linbanan byggdes. Bebyggelsen har genomgått mindre yttre förändringar, till exempel byte av tak-täckningsmaterial.

En "föreståndarebostad" med tillhörande dass har tillkommit norr om miljön. Huset byggdes 1991 och används som bostad för vandrarhemspersonalen under turistsäsongen.

Mitt på stigen ner till Getviken går en avstickare ner till en bastu som ligger en bit från stranden. Denna tillkom under 1990-talet för att tillgodose besökarna till vandrarhemmet.

För att förenkla de besvärliga transportererna av varor och annat material upp till vandrarhemmet byggdes en ny linbana 2008, från hamnen i Getviken. Den löper längs med öns västra sida och ett tillhörande maskinhus finns vid dess topp.

Högbondens fyr är sedan 2017 skyddad som statligt byggnadsminne. Hela ön utgör naturreservat och i skyddsföreskrifterna finns bestämmelser som syftar till att bevara byggnadernas karaktär och arkitektoniska detaljer. Dessa är i princip formulerade som skyddsföreskrifter till ett byggnadsminne.

Historik

Som följd av industrialiseringen ökade sjötrafiken efter Norrlandskusten kraftigt både vad gäller transportfartyg och passagerartrafik. Under tidigt 1900-tal uppmärksammades bristen på en fyr mellan Lungö och Skag av dåvarande Lotsstyrelsen (fd sjöfartsverket). Öarna Höglosmen eller Högbonden ansågs vara en lämplig lokalisering. Valet föll till Högbonden som ansågs ha ett bättre läge för fyrskärningen. Arbetet inleddes i augusti 1907 på Klubben, den steniga udden på sydsidan av ön, där 14 arbetare byggde personalsbarack, förrådsbod, kontor och smedja. Till sin hjälp hade de arbetsprämen Disa. För att överhuvud taget kunna transportera allt byggnadsmaterial till byggarbetsplatsen på toppen av ön, var arbetarna tvungna att bygga en linbana. En lång plankvandring anlades upp till den plats där linbanan skulle börja. Linbanan konstruerades med 8 bockar på cirka 6 meters höjd för att bära vajern mellan sig. Vid slutpunkten, 70 meter över havsytan, sprängdes 18 m³ berg bort för att maskinhuset med drivmotor skulle rymmas.

Arbetet återupptogs under våren nästkommande år med att spränga ut m³ berg. Detta var en förutsättning för att få plats med fyren och det stora bostadshuset. Bygget leddes av fyringenjör Gerhard Högstrom, som också ritat byggnaderna. I slutet av sommaren var boningshusets två första våningar uppmurade och sockeln till fyrtornet var färdigt till första bjälklaget. Lanterninen hade anlänt till ön. Arbetet försenades dock beroende på de krångliga och tidsödande transportererna av röttegel från fastlandet. Det dröjde ända till augusti 1909 innan fyr och bostadshus i princip var klara.

Fyren fick från början en 2:a ordningens lins med luxlampa. Linsapparaten, som drevs av fotogen, sattes på plats och den 18 oktober 1909 tändes Högbondens fyr. Fyren utrustades senare med en Dalénaparat som drevs av gas innan den slutligen fick elektriskt ljus 1963. Nu skulle Högbondens fyr fungera självständigt. Väderrapporteringen till SMHI avslutades och den siste fyrvaktaren lämnade ön. Sjöfartsverket anlidade en tillsyningsman som vid behov åkte ut till fyrplatsen. 2010 tog Sjöfartsverket fyrens stora lins ur bruk och den ersattes av en modern diodlykta fastsatt på altanens räcke. Linsen hade då varit i tjänst i 101 år. Ljusstyrkan har därmed minskats avsevärt. Den gamla linsen sitter kvar i tornets lanternin.

Fornlämningar

I anslutning till stigen ned till Getviken ligger en samling tomtningar på ett mindre klapperstensfält. Tomtningar finns bara i skärgårdsområden och är rester efter enkla, strandnära byggnader som har använts för säsongsfiske eller säljakt på vårvinterisarna

Karta

